

بیدل و چهار عنصر

دکتر اسدالله حبیب

پرنیان خیال

تهران ۱۳۹۵

سرشناسه:	حبیب، اسدالله، ۱۳۲۰ -
عنوان و نام پدیدآور:	بیدل و چهار عنصر / اسدالله حبیب
مشخصات نشر:	تهران: پریشان خیال، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری:	۱۶۱ ص: ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۶۶-۶-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابخانه
موضوع:	بیدل دهلوی، عبدالقادر بن عبدالخالق، ۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ق. چهار عنصر - نقد و تفسیر
موضوع:	بیدل دهلوی، عبدالقادر بن عبدالخالق، ۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ق. - نقد و تفسیر
موضوع:	شعر فارسی - قرن ۱۲ ق. - تاریخ و نقد
موضوع:	Persian poetry - 18th century - History and criticism
موضوع:	نثر فارسی - قرن ۱۲ ق. - تاریخ و نقد
موضوع:	Persian prose literature - 18th century - History and criticism
شناسه افه:	بیدل دهلوی، عبدالقادر بن عبدالخالق، ۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ق. چهار عنصر. شرح
رده بندی کنگر:	۱۳۹۵ ج ۲/۹۶۴۴/۴ PIR
رده بندی دیویی:	۸۱۱.۱۵
شماره کتابشناسی معن:	۴ ۶۷۴۵

پریشان خیال

تهران، فلکه دوم صادقیه، خ اعتمادیان، پلاک ۱۹۰
تلفن: ۴۴۹۵۴۹۸۲ - ۰۹۳۰۶۴۱۷۲۳۰ - ۰۹۳۰۶۴۱۷۲۳۰ - ۰۹۳۰۶۴۱۷۲۳۰

www.parneyankheyal.com
Email: moalish@yahoo.com

بیدل و چهار عنصر

دکتر اسدالله حبیب

چاپ اول

۱۰۰۰ نسخه

۱۳۹۵

چاپ: نسیم

حق چاپ محفوظ

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۶۶-۶-۲

ISBN: 978-600-96366-6-2

شماره کتاب ۸

سخن ناشر

سبک هندی یکی از پر بارترین دوره های ادب فارسی است که شوربختانه در سایه ی بی مهری ادیبان، پژوهندگان و آموزگاران شعر و ادب فارسی ایران، چنانکه باید و در حد شایستگی های بی تردیدش مورد مطالعه و شناخت واقع نشده است. در تمام دوران تحصیلات دانش آموزی و دانشگاهی، حتی در رشته ی تخصصی زبان و ادبیات فارسی، کمترین سهم ممکن به شناسایی شاعران بزرگ و نوابغ هنری سبک موسوم به هندی داده شده است؛ شاعران ارجمندی چون صائب تبریزی، طالب آملی، عرفی شیرازی، نظیری نیشابوری، کلیم کاشانی، بیدل دهلوی و... که ریک در دوران خویش از مفاخر ادبیات فارسی، در گستره ی پهناوری از دورترین سبک های شبه قاره و آسیای صغیر گرفته، تا متصرفات دولت عثمانی و حتی دورتر در بعضی کشورهای اروپایی، زرگار بوده اند.

انتشارات «دانش خالص» ضمن ارج نهادن به خدمات شایسته ی پیشگامان عرصه ی شناخت و احیای دوران پربرکت ادب فارسی در عصر پرشکوه صفوی و شعر و ادب سبک هندی، رسالت خود دانسته است که به سبک تخصصی، به انتشار آثار پژوهندگان این عرصه بپردازد. باشد که بتواند گامی کوچک در راه تحقق این هدف بزرگ بردارد.

در این راستا بختیار بوده ایم که نخستین گام بسته ایم نشر آثار ارجمند استاد «دکتر اسدالله حبیب» بیدل پژوه برجسته ی معاصر را بر عهده بگیریم و بدین وسیله خود را وامدار مهربانی و بزرگواری این ادیب و شاعر فرهیخته می دانیم.

دکتر حبیب، سال های بسیاری از عمر پربرکت خود را در شناخت «میرزا عبدالقادر بیدل دهلوی»، شاعر فحل و بی مانند ادب فارسی در هندوستان، در آثار بلند نظم و نثر او صرف کرده و به حق از صاحب نظران بیدل شناسی معاصر است.

کتاب «بیدل و چهار عنصر» اثری است که به تحلیل سبک ساری «چهار عنصر»، زندگی نامه ی خودنوشت بیدل، می پردازد. نویسنده در فصل های حده ای معرفی و بررسی نیز بر کوشش های بیدل پژوهی داشته که در نوع خود بسیار خواندنی است و نشان از احاطه ی کم نظیر نویسنده بر پژوهش های انجام شده در این باب دارد.

پیش از انتشار این کتاب، دو اثر دیگری از استاد دکتر اسدالله حبیب نیز با عناوین «در سواحل گنگا» و «انسان در نگارستان شعر بیدل»، توسط انتشارات پرنیان خیال منتشر شده است که که کتاب نخستین رمانی است بر پایه ی زندگانی عبدالقادر بیدل

دهلوی، شاعر بزرگ هندی فارسی گوی در قرن دوازدهم. کتاب «انسان در نگارستان شعر بیدل» نیز اثری است توصیفی-تحلیلی درباره‌ی جایگاه انسان در اجتماع، تاریخ و به‌واقع در باورهای عارفانه‌ی بیدل.

همچنین کتاب «طرز شوق»، درآمدی بر سبک‌شناسی شعر بیدل به همراه رساله‌ی «کمیت بیدل» اثر استاد حبیب در یک مجلد در دست چاپ و نشر است که به امید خدا به زودی در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

نکته‌ی لازم است که در ویراستاری این اثر نیز همچون دیگر آثار استاد حبیب، کوشیده‌ایم که شریک‌ترین دگرگونی در انشای استاد حبیب صورت پذیرد که گاه به ویژگی‌های تاریخی-فرهنگی فارسی دری رایج در افغانستان نزدیک شده است. امید که این رویکرد، لطف بخیر ایستاد را برای خواننده‌ی ایرانی و فارسی‌زبانان دیگر دوچندان کند.

بایبز ۱۳۹۵

دکتر محمدعلی شیوا

گوشه‌ای از تلاش‌های فرهنگی - ادبی

دکتر اسدالله حبیب

اسدالله حبیب، ادب‌پژوه، قصه‌نویس و شاعر افغانستانی مقیم آلمان، سال‌های دراز استاد دانشگاه کابل بود و چندسالی هم سمت ریاست اتحادیه‌ی نویسندگان را داشت. پس از آن به ریاست دانشگاه کابل و چندی بعد به عضویت آکادمی علوم درآمد و نیز به عضویت پارلمان انتخاب شد. دکتر اسدالله حبیب از سال ۱۹۷۱م که اثر علمی دکترای خود را به بازشناسی و تحلیل «ارغنون» بیدل اختصاص داد، دامن پژوهش در آثار و افکار بیدل را رهان نکرد و تاکنون برخی ایشان کتاب‌هایی در افغانستان و اروپا درباره‌ی بیدل، سخن و اندیشه‌اش آشکار یافته‌اند. دل شاعر زمانه‌ها (کابل ۱۹۸۵م)، بیدل و چهار عنصر (کابل ۱۹۸۹ و چاپ دوم انفورمایر ۲۰۱۱م)، واژه‌نامه‌ی شعر بیدل (هامبورگ ۲۰۰۵م)، دری به خانه‌ی خورشید (درباره‌ی سبک هند، بیدل و بیدل‌شناسی، سال ۲۰۱۱م)، انسان در نگارستان شعر بیدل (سال ۲۰۱۳م) و حاکمیت دل (سال ۲۰۱۵م).

در سال ۱۹۹۵، آغاز زیربنای ان اقامت دکتر حبیب در آلمان، با شناختی که پروفسور ریکاردو زیبولی استاد دانشگاه ونیز ایتالیا: دکتر حبیب و پژوهش‌های علمی ایشان داشت، طرح همکاری را در ترجمه‌ی غزل‌های بیدل. در آن زمان داشت که بارآمد آن ترجمه‌ی پنجاه غزل بیدل بود که در میلان به سال ۱۹۹۷ انتشار یافت و سپس ترجمه‌ی چهار عنصر بیدل آغاز شد. گذشته از آنکه اهل تحقیق نوشتن نخستین رمان ساجد گار با موازین رمان‌نویسی معاصر در افغانستان را (کابل، ۱۹۶۵م) به خامه‌ی دکتر حبیب نهاده‌اند، دکتر حبیب شماری داستان‌های کوتاه و رمان در کشورش و بیرون از آن به چاپ رسانده‌اند، مانند آیدن، انفجار، شب‌ها ارواح می‌آیند و ... این رمان‌ها و داستان‌های کوتاه به زبان‌های انگلیسی، آلمانی، روسی، اوزبکی و سویدی نیز برگردان و منتشر شده‌اند. آموزه‌های سال‌ها، در آیین پژوهی و آزمون‌های دراز مدت قصه‌نویسی باری باهم گره می‌خورند و رمان «در سواحل کنگر» - درباره‌ی زندگی عبدالقادر بیدل (در سال ۲۰۱۰م) منتشر می‌شود.

از دکتر حبیب تاکنون چهار دفتر شعر به چاپ رسیده‌است، با این عنوان‌ها: خط سرخ (۱۹۸۴م)، وداع با تاریکی (کابل ۱۹۸۷م)، آتش در نارنجزار (کلن آلمان ۲۰۰۱م) و قندیل مهتاب (بلغاریه ۲۰۱۰م). در سال ۱۹۸۶م، گزینیه‌ی شعرهای دکتر حبیب به ترجمه‌ی بلغاریایی در صوفیه، پایتخت بلغاریه به چاپ رسید.

حاصل سال‌ها پژوهش و آفرینش خامه‌ی دکتر حبیب، مقاله‌های پژوهشی علمی فراوانی است که در مطبوعات افغانستان و گاهی نیز در ایران و اروپا انتشار یافته‌اند. افزون بر آن، کتاب‌های منتشرشده‌ی دستور زبان فارسی دری، ادبیات دری در نیمه‌ی نخستین سده‌ی بیستم و از رودکی تا امیر خسرو هم از تراوشات خامه‌ی دکتر حبیب‌اند.

طرح جلد آثار صائب پژوهی و بیدل‌شناسی منتشره از سوی انتشارات پرریان خیال، مزین به تمثال‌های صائب و نیز بیدل دهلوی اثر خیال و قلم نقاشی استاد ارغوان خاتمی هنرمند و نقاش معاصر است که بی هیچ چشمداشت مادی به علاقه‌مندان شعر و ادب فارسی ایران و جهان پیشکش کرده‌اند. بی گمان انتشارات پرریان خیال قدردان محبت بی دریغ ایشان هست و خواهد بود.

بیدل! نفسم کارگه حشر معانی ست

چون غلغله‌ی سور قیامت کلماتم

«چهار عنصر» در میان آثار بیدل جایگاه برازنده‌یی دارد. این اثر در نخستین نگاه، بانثر پیچیده و دشواری آراسته است که خواننده در بساموردها در فهمیدن و درک و دریافت آن درمی‌ماند. به این نکته محققان بیدل‌پژوه هم گفته‌ها دارند که از جمله به دیدگاه استاد خلیلی، غضنفر علی‌اف، استاد صدالدین عینی و پروفیسور بوسانی نگرش رافرامی خوانم.

استاد خلیلی در فیض قدس مینویسد که: «اگر خواننده از این کتاب «چهار عنصر» مطالب را آسان بر آورده نمی‌تواند، علت بزرگ این است که خود آن مطالب را مباحث بسیار علمی است، مانند مبحث و حدت الوجود یا مباحث شاعرانه است نه اساطیر و افسانه‌ها» (ص ۵۴)

غضنفر علی‌اف مؤلف کتاب «ادبیات فارسی در هند» باورمند است که بیدل زبان مشکل را برای زبان‌گرنان عقاید فلسفی خود که با سیاست طبقات حاکمه‌ی آن وقت مخالف بوده، انتخاب کرده است. (۱۹۶۸ ص ۱۷۲)

استاد صدرالدین عینی هم در این باره در چند جای صحبت می‌کند که خلاصه‌ی نظر موصوف چنین است که فهم نثر بیدل از نظم‌ش دشوارتر است. و اشکال آن هم در جمله‌های طولانی و پراز اسامی و تشبیه و صفت‌های مرکب و تازه‌ی آن است. که گاهی که مطالب فلسفی را بیان می‌کند، این دشواری بیشتر نمودار است..

پروفیسور بوسانی نیز به حل این مسئله توجه می‌نماید و می‌نویسد که: اشخاصی که بیدل را پیش قدم ماتریالیزم می‌دانند (که نبود ح)، از خودی پرسند که چرا بیدل اینگونه سبک را اختیار کرده و هیچ جواب داده نمی‌توانند، اما این سبک برای بیدل درست برای نیل به مقصود وی مفید بود، درهم شکستن پلاتونیزم ادبیات کلاسیک فارسی و باز کردن دری برای امکانی از رئالیزم. (ادب، شماره ۱۳۴۴، ص ۴۶) و بعد از این پروفیسور بوسانی تأکید می‌کند که اگر بیدل چنین سبکی را اختیار نمی‌کرد، دوباره به روش سمبولیزم قدیم می‌افتاد.

«چهار عنصر» بیدل یعنی اثری در نثر شاعرانه‌ی آراسته و پیراسته با جمله‌ها

و عبارت‌ها و ترکیب‌های تازه‌ی چندپهلوی و آمیزه‌ی اتفاقات زندگی با تأملات فلسفی و حکمی و هنرمندی‌های شگفتی‌انگیز نامکرر در تاریخ ادب پارسی. من این اثر را از سال‌ها در محور توجه داشتم. تا که در سال ۱۹۸۹ کتابی در بحث و فحص بر آن به دست نشر سپردم. در آن زمان آنچه بیشتر برای من چشمگیر می‌نمود، بار محتوایی اثر بود و سال‌ها پس از آن آرایه‌های لفظی اثر نیز آریبان گیر شد که به چاپ دوم کتاب «بیدل و چهار عنصر» با افزایش‌هایی نداده‌ام.

سرافراز مکتب هدایت جناب دکتر محمدعلی شیخ الاسلامی (متخلص به شیوا) شاعر و پژوهشگر و نیز مدیر محترم انتشارات پرنیان خیال، ناشر تخصصی ادبیات سبک‌ها، کتاب «بیدل و چهار عنصر» به دست خواننده‌ی عزیز ایرانی می‌رسد.

خواننده‌ی که با سبک هند، بیدل و زبان با صلابت و «غفله‌ی سور» گونه‌اش پوره‌اشناست، نشر چهار عنصر فراتر از هم‌ای و بی‌شک‌هایی که به استادی و توانمندی خامه‌ی بیدل گواهان‌اند، زیبایی زیراست. جای سخت‌گیر و لذت‌بخش. بیدل خود می‌نویسد: «در این دبستان تا سر روی بریده‌اند، اشارت به ایجاد او کرده است و تا پای شین شکسته، شیء دیگری سر به در آورده است».

شکی ندارم که در این پژوهش کاستی‌ها و نارسایی‌ها نادرست فهمی‌هایی راه دارند که جز توسل به بخشایش خواننده‌ی به‌یاد شایسته‌گر چاره‌ی نیست. با آن وصف، لذتی که خواننده از پاره‌های متن و گردشی‌های گاه‌گاه و خواه‌مخواه درمی‌یابد هم بی‌تردید است؛ و این هم بی‌تردید است که بیدل چنان سخنوری است که پس از سال‌ها و بار بار می‌شاید برایش گفته شود
بیدل آهنگت شنیدیم و تورا نشناختیم

ای ز فهم آن سوا به گوش ما صدایی می‌رسی
درفر جام بار دیگر از دکتر محمدعلی شیوای شاعر و سخن‌سنج، به خاطر چاپ این اثر و بعضی دیگر از کتاب‌های من در ایران سپاسگزاری‌ها دارم.

هامبورگ، اکتوبر ۲۰۱۶

دکتر اسدالله حبیب

- ۱ بیدل پژوهی در شرق و غرب
- یاد بیدل در تذکره‌ها/۲، به خامه‌ی بیدل پژوهان افغانستان/۶، در ترکیه/۱۴، به خامه‌ی محققان ایرانی/۱۵، در نوشته‌های اروپائیان/۱۸، در هند و پاکستان/۲۰، در تاجیکستان و ازبکستان/۲۳
- ۳۷ هنر در زمان زندگی بیدل
- ۴۷ دست‌نمهی بیدل
- نخستین آموزگار/۴۷، سیروسفر در هند/۵۱، در حلقه‌ی سخنوران شاه‌جهان‌آباد/۵۷
- ۶۳ کلیات بیدل
- ۶۶ الف: شعر بیدل
- غزلیات/۶۶، باغیات/۶۷، مگر قالب‌های شعری/۶۸
- محیط اعظم/۷۰، طلسم حیرت/۷۴، طور معرفت/۷۶، عرفان/۷۸
- ۸۱ ب: نثر بیدل
- چهار عنصر/۱۸، رقعات/۱۹، اشعار و ابیات و حکایات/۸۱
- ۸۵ چهار عنصر
- ۸۵ الف: ساختار کتاب و بافت‌های شعری در نثر بیدل
- ۸۵ الف-۱: ساختار چهار عنصر
- ۸۹ الف-۲: بافت‌های شعری در نثر
- ۸۹ الف-۲-۱: ابهام زبان
- ۹۴ الف-۲-۲: ترکیب‌ها و عبارت‌های ترکیبی
- ۹۴ الف-۲-۲-۱: ترکیب‌ها
- ۹۷ الف-۲-۲-۲: عبارت‌های ترکیبی
- ۹۸ الف-۳-۲: روان‌مندی
- ۹۹ الف-۴-۲: بیان استعاری
- ۱۰۰ الف-۵-۲: وابسته‌های عددی
- ۱۰۱ الف-۶-۲: پارادوکس و اکسی‌مورون

۱۰۲	الف-۲-۷: آرایه‌های موسیقی ساز در نثر بیدل
۱۰۲	الف-۲-۷-۱: سجع
۱۰۴	الف-۲-۷-۲: قرینه‌آرایی
۱۰۵	الف-۲-۷-۳: تنایع اضافات
۱۰۷	الف-۳: گزارش‌نگاری
۱۰۹	الف-۴: ویژگی‌های نحوی
۱۱۰	الف-۵: قطعات نظم
۱۱۱	ب-۱: اندیشه‌های عرفانی فلسفی
۱۱۳	ب-۱-۵: دهنم
۱۱۵	ب-۲: پیرایه‌های زبان
۱۱۶	ب-۲-۱: روی خلق
۱۱۷	ب-۲-۲: روح طبیعی
۱۱۸	ب-۲-۳: روح نباتی
۱۱۹	ب-۲-۴: روح حیوانی
۱۱۹	ب-۲-۵: روح انسانی
۱۲۱	ب-۳: جهان جبر و انسان مجبور
۱۲۳	ب-۴: مسئله‌ی معرفت
۱۲۶	ب-۵: علم
۱۲۷	ب-۶: صورت و هیولا
۱۲۸	ب-۷: سخن
۱۳۰	ب-۸: در چگونه زیستن
۱۳۳	کوتاه‌نوشته‌ی فرجامین
۱۳۵	پاره‌هایی از متن چهارعنصر
۱۵۱	مآخذ
۱۵۷	نمایه